

TÓTH CSABA

„Ó, FÉNYESSÉGES / Ó, BÉKESSÉGES / Ó, DICSŐSÉGES / KARÁCSONY!”¹

KARÁCSONY A XX. SZÁZADI VASI KÉPZŐMŰVÉSZETBEN

„Ha a hit nem válik kultúrává, akkor az haldokló hit.”

Szent II. János Pál²

Aktuális témánk nem magától étetődő, mivel a vallásos, keresztény tematika a múlt század során nem volt mindig elfogadott, 1948–89 között gyakorlatilag a túrt és tiltott kategóriába tartozott hazánkban. Ez persze nem jelenti azt, hogy ebben az időszakban nem találkozhatunk keresztény tartalmú művekkel a vasi képzőművészetben, de egyértelműen a századfordulótól a II. világháborúig, illetve a rendszerváltástól az ezredfordulóig terjedő időszakok kedveztek inkább annak, amikor a fél évszázadot uraló marxista ideológia számára még, illetve már nem jelentett „vörös posztót”. Tudjuk, a rendszerváltással beköszönő neoliberalizmus ismét a pálya szélére szorította a keresztény tartalmakat, akárcsak marxista elődje, ezúttal azonban már a művészeti piac törvényeire lehetett hivatkozni.³ Ehhez a biznisz-világhoz idomultak a megyében a rendszerváltástól újra megrendezett karácsonyi tárlatok, illetve az azt követő mai karácsonyi vásárok, amiknek persze semmi köze sem volt már a téma szakralitásához.⁴

Itt kell feltenni azt a kérdést is: egyáltalán miért készít valaki vallásos tárgyú műveket? Egyrészt nyilván minden időszakban, így a kommunizmus alatt is, voltak egyházi megbízások és megrendelések; ezek nagyon ritkán érintették a karácsonyi ünnepek témáit. A másik lehetőség a művész saját, belső igényéből, meggyőződéséből való készítés, illetve

1 WEÖRES Sándor: Betlehem. In: Weöres Sándor: Posta messziről. Magvető Kiadó. Bp., 1984. 19. old.

2 Robert Sarah bíboros idézi könyvében Szent II. János Pál pápa gondolatát. In: A Csönd ereje (a zaj diktatúrájával szemben). Szent István Társulat, Bp., 2018. 352. old.

3 Ennek az új történelmi konstellációnak a képzőművészetre gyakorolt hatását nehéz pár mondatban összefoglalni. Mindenesetre ez az ideológia ugyanolyan militáns, kirekesztő eszközökkel él, mint a marxizmus. Negligál és ellenségnek tekint mindent, ami megkérdőjelezi az avantgárd kontinuitását. (A magyar és a Vas megyei képzőművészetben 1968 óta jelen van már ez az avantgárd hegemóniához való alkalmazkodás, így ami ezen kívül esik, az mind retrográdnak és provinciálisnak számít (kortárs-művészeti axióma). Egyik oldalról végletes hermeneutika, a másíkról totális érzelmi kiüresedés és lelki leépülés jellemzi a századik évét túllépő avantgárdot.

4 A két háború között, főleg a húszas években a szombathelyi Kovács Szállóban rendeztek már karácsonyi tárlatokat, de azokat is inkább üzleti-kereskedelmi szándékkal.

alkotás. Az ilyen művek a „nehéz időkben” persze sokszor csak a műteremnek készültek, és ez a rendszerváltás utáni pluralista korszakra is áll. Minden időben megvolt a lehetősége annak, hogy szakrális témába rejtsa a művész az aktuális gondolatát, üzenetét. Ezek az „át-hallásos” művek a mi esetünkben a Karácsony mellett természetesen másról is szólnak, de erre majd később részletesen kitérünk.

A létrejött alkotások négy csoportra oszthatók: 1. Jézus születése, pásztorok imádása, 2. Háromkirályok imádása, 3. Karácsonyi enteriőrök és csendéletek, 4. Karácsonyi életképek és tájképek. Az első két képtípusnak évezredes múltja van a keresztény művészetben, a harmadiknak és a negyediknek a magyar művészettörténetben közös őse Csók István *Züü karácsonya* (1912) című festménye, amelyen már egy polgári kor otthoni miliójébe költözik be Szenteste misztériuma.⁵

Tanulmányunkban pár évvel átlépjük a megadott időhatárokat; nem kell mindig szorosra venni őket, hisz a képzőművészeti folyamatok nem ismerik az időszámítást. A témákban és műfajokban ezúttal is időrendben haladunk.

JÉZUS SZÜLETÉSE – PÁSZTOROK IMÁDÁSA

„Szent Ferenc 1223-ban a grecciói erdőben egy védőtetőt ácsolatott, alatta felállított egy szalmával megtöltött jászolt, majd odavezetett egy ökröt és egy szamarat. Ilyen környezetben prédikált szerzeteseknek és a környék lakóinak az Üdvözítő születéséről. Ezt a védőtetőt azontúl gyakran ábrázolták a Jézus születése jelenetben...”⁶ A középkori művészetben Giotto-tól láthatjuk így a Jézus születése jeleneteket, Harkányi Ede (1868–1952) a szombathelyi evangélikus templom oldalbejárata feletti domborművén is ehhez az ikonográfia típushoz nyúlt vissza, amitől az harmonikusan kapcsolódik a neoromán stílusú templom összképéhez. (A másik két kapudombormű: Jézus megkeresztelése és feltámadása.) Harkányi Ede 28 éves, amikor ezeket a kapudomborműveket készíti, nagyon ígéretes tehetség, ma mégis alig tudunk róla valamit. Munkássága csak az utóbbi időben került reflektorfénybe, amikor legutóbb felújították az evangélikus templomot. Így is nagyon keveset tudunk azonban róla; az biztos, hogy 1908-ban hagyja el Szombathelyt, és kőfaragó vállalkozását Hudetz Józsefnek (1857–1932) adja át.⁷

5 A Szenteste mint életkép Csók István európai kortársainál jelentkezik először: a dán Viggo Johansennél (1851–1935) és az angol Albert Chevallier Taylernél (1862–1925). Mindkét festő több karácsonyi idillt fest meg életképként. Johansen „Boldog Karácsony” című képe 1881-ben, Tayler „Karácsonyfa” festménye 1911-ben készült, utóbbi tehát egy évvel Csók Istváné előtt.

6 SEIBERT, Jutta (szerk.): *A keresztény művészet lexikona*. Corvina Könyvkiadó. Bp., 1986. 150. old. Az eseményről bővebben: „Az ünnepség színhelyül a Rieta völgy egyik festői helyét, Grecciot választja, ahol hívására a környék népe és a köröskörüli kolostorok lakói megjelennek. Az erdő tündéri fényben úszik, a fáklyák megvilágítják. Szent énekeket énekelnek, és a szénával telt jászol elé ökröt, szamarat kötnek. Szent Ferenc éjfél misét mond a jászolból alakított oltáron, s az evangéliumot hirdeti. Prédikál az isteni Kisedd születéséről és Betlehemről. Itt látják hívei, hogy egy gyermek alélt álomban fekszik a jászolban, amikor Poverello odalép s karjaiba veszi a kicsinyt, az édesen rámosolyog. Később ide oltárt, templomot építenek. A grecciói ünnepség mély hatást gyakorol a hívőkre, és ettől kezdve maguk is betlehemes jászolt állítanak fel.” In: JAJCZAY János – SCHWARTZ Elemér: *Karácsony a művészetben*. Bp., 1942. 22. old.

7 Kőztérkép – https://www.kozterkep.hu/~17666/Jezus_szuletese_megkeresztelese_feltamadasa_Szombathely_1896.html – A kép elérhetősége is itt, letöltve: 2018. 07. 01.

Steffek Albin (1893–1967) egy generációval fiatalabb. Szülei a morvaországi Spálov-ból települtek át Szombathelyre; édesapja, Steffek Miklós (1859–1934) is templomfestő volt. Steffek Albin mindent tőle tanul meg, ami a díszítőfestészethez és a táblaképfestészethez kell. Több templomban is együtt dolgoztak (pl. a muraszombati Szent Miklós templom, 1912). Steffek Albin közel félszáz templomot festett ki Magyarországon, gyakran egy évben kettőt is. Ez valódi Guinness-rekord! Nagyon ritkán dolgozott segéddel; ha tehetette, mindet maga festette meg, illetve családtagjai segítettek csak neki. Az I. világháború utáni orosz hadifogságban szerzett élettapasztalata alakította ki ars poeticáját, amit ma sem ártana megszívlelnünk: „Sohasem élt jó körülmények között, spártai elvéhez mindvégig ragaszkodott, mely szerint, ha egy napszámos napkeltétől napnyugtáig dolgozik pár pengőért, forintért vagy fillérért a kimerültség, akkor neki, akinek örömet szerez a munka, a festés, ennél igazán nem jár több.”⁸

A „Jézus születése” jelenetről csak egy fekete-fehér kis kép maradt fenn a hagyatékában, így helyét nem ismerjük.⁹ (Több munkáját még életében eltüntették, lemeszelték, pl. épp szülővárosában, a szombathelyi ferences és domonkos templomokban.) A festményen Mária a Kisjézus fölé hajol, akiből égi fény árad. A kép konzekvensen hű a téma középkori, reneszánsz és barokk ábrázolásaihoz, az ikonográfiai megoldás Szent Brigitta látomására vezethető vissza: „... akiből elmondhatatlan fényesség áradt, ami a naphoz sem hasonlítható, nemhogy a gyertyához, amivel József világított.”¹⁰ Mária és a Kisjézus mögött Szent József összekulcsolt kezekkel imádkozik. (A mellettük pihenő ökör és szamár az V. századtól elengedhetetlen kelléke már a jelentenek.) Fölöttük fényben úszó angyalok kara. Steffek Albin gyakran használ előképeket, de azokat mindig átírja a maga nyelvére, stílusára.

Harkányi Ede: Jézus születése – a Szombathelyi Evangélikus templomkapu-domborműve, 1896; Steffek Albin: Jézus születése

- 8 TÓTH Csaba: A festészet napszámosa (Steffek Albinra emlékezünk). In: *Vasszécsenyi Üzenet*, 1993/8. 1. old.
 9 A művész leánya, Steffek Lenke (1929–200?) egy albumot állított össze édesapja munkásságáról. Ő sem tudta ebben meghatározni a kép helyét. A fotó ebben az albumban található. – Steffek Albin életművéről már rég könyvet kellett volna kiadni, Merkli Ferenc vasszécsenyi plébános tervei között ez is szerepel, mivel egyik legszebb templom, amit kifestett, a lipárti Keresztelő Szent János-templom.
 10 SEIBERT, Jutta: id. m. 150. old.

Jaksa István (1894–1982) kisméretű festménye csak vázlat; valószínű, valamilyen nagyobb kompozícióhoz készült. Jaksa Istvánnak a kiváló képzőgyűjteménnyel rendelkező dr. Gaál Sándor (1861–1937) szombathelyi apátplébános volt a keresztapja, akinek lakását, benne értékes műgyűjteményével később le is festette. Gaál Sándor ellátta egyházi megbízásokkal, templomi restaurálásokkal (pl. a vasszécsenyi templom stációképeinek a restaurálása). Így több vallásos kompozíciót ismerünk Jaksa Istvántól (pl. Szent Márton megkereszteli édesanyját). A „Jézus születése” festményét valószínűleg vázlatnak szánta. Puritánságában meghitt alkotás.¹¹

Steffek Albin 1936-ban a regösénekéről méltán híres kis vasi falu templomában dolgozott, ahol a hajó boltívén megfestette még a téli napfordulóhoz kapcsolódóan a *Pásztorok imádását*. Steffek Albin általában élt a művészeti előképek használatával, de ez a kompozíciója teljesen önálló. Talán csak annyiban emlékeztet a barokk művekre, hogy alulnézetből látjuk a jelenetet. A Máriából sugárzó fény világítja meg a szereplőket, ami különösen a mögötte álló pásztor csodálkozó, meghitt arcát rajzolja ki látványosan.¹²

Radnóti Kovács Árpád (1902–1977) Glatz Oszkár tanáregédje volt a Képzőművészeti Főiskolán. A múlt század harmincas éveinek közepén vette feleségül Fábian Máriát (1912–1980), és költözött Szombathelyre. Radnóti Kovács Árpád festészetének szemlélete a harmincas évek második felében és a negyvenes évek elején állt legközelebb a Római Iskolához. (Valószínű, ha nem hagyja el a fővárost, ő is kikerült volna Rómába.) Több egyházi megbízása is volt, de ezeken kívül is közel álltak hozzá a vallásos témák (*Madonna, Angyali üdvözlés*). Az ábrázolásokban ő is tradicionálisan gondolkodik, a művészeti előképeket fejleszti tovább. Gyakran polgári milióbe helyezi a jeleneteket, mint pl. az *Angyali üdvözlés*nél. Az itt közölt „Magyar karácsony” képe kivétel ez alól, mivel egy falusi istállóba helyezi el a történetet. Az életképszerű megfogalmazás a festő egyik korai főművének számít. A Kisjézust a kép centrumától kicsit jobbra látjuk, a háttérben a nyitott istállóajtón keresztül a havas betlehemi éjszaka a háttér, a Betlehemi csillaggal és egy gémeskúttal. Mindez az ajtónyílás álló kvadrátjában. A párás istállóban a pásztorok letérdelnek és körülállják a Kisdedet. A festő Mária arcában felesége arcvonásait rejti el. Nagyon életszerű az egész jelenet. A vörös esztergony és a mélykék ég szín-együttesének kontrasztja egyben a kinti és a benti, illetve az égi és földi világ ellenétére is utal. A festmény sokáig a meszlai plébánia tulajdonában volt.¹³

Az 1954-es Mária-évben festette ki Steffek Albin a nicki Szent Anna-templomot. A templom orgonája fölött egy ellipszis alakú képtükörbe a következőket írta: „Egészen szép vagy, Ó, Mária, Te dísz és öröme; Tisztessége és Dicsősége a Mi népünknek.”¹⁴ A szentély mennyezetképén az *Angyali üdvözlés*et ábrázolta, míg a hajó mennyezetén a *Pásztorok imádását*. (Steffek Albin az I. világháborúban orosz hadifogságba esett, itt ismerkedett meg a baloldali eszmékkel. 1945 után hitt abban, hogy Magyarországot is pozitív módon átalakítják ezek az eszmék. A Rákosi-korszakban azonban mélyen csalódott azok megvalósulásában, így a szocreálból visszatért a templomfestészethez, emiatt természetesen „kegyvesztett” lett a politika szemében, és az egyház is bizalmatlanná vált hozzá.)

11 A szerző fotója

12 Gyarmati András fotója

13 A képet a művész centenáriumi emlékkiállításának (Szombathelyi Képtár – 2002) katalógusa közli.

14 SZABÓ Ervin (szerk.): Nick, ahogy az elődök még látták. Szombathely. 2014. 18. old. Nick a középkorban a Ják nemzetség birtoka volt, így a Szent Istvánhoz kapcsolódó felajánlási ima erre a múltra is utal.

A pasztellszínekben megoldott grandiózus kompozíció alulnézetből, békaperspektívából ábrázolja a jelenetet, így a romos istálló tetőzetén át láthatjuk a csillagos eget. A betlehemi csillagból egy fénysugár egyenest a Kisjézusra irányul, akinek feje köré fénylő glóriát festett a művész. (Gyakran élt ezzel a glória megoldással, sőt festményeinek egyik jellegzetességévé vált.) A jelenetbe épp betoppannak a pásztorok, egyikük azonnal térdre borulva imádkozik. Felhőbe burkolózva ezúttal csak két kis puttószerű angyal ereszkedik le az égből. Tipikus barokk megoldás, a barokk mennyezetképeken láthatunk hasonló ábrázolásokat és a mennyezetkép perspektivikus remeklése is ezt a kort idézi. Steffek Albin egész egyházművészeti munkássága a neobarokk jegyében fogant, azt az egyszerű hívők ezért fogadták el, míg az ún. szakma ugyanezért támatta. (Steffek nem idomult a novecentóhoz, a Római iskolához; megtartotta ifjúkora ideáit, ezért festészetét túlhaladottnak tartják ma is, pedig ma alig van valaki, aki hasonló szinten képes kifesteni egy templomot.¹⁵)

Steffek Albin Nick után négy évvel egy újabb Mária-ciklust festett, ezúttal az ostffyasszonyfai Nagyboldogasszony-templomba, ahol szintén megfesti a *Pásztorok imádása* jelenetet. A Szent család három alakja emlékeztet a korai, ismeretlen helyen lévő falképre, csak az elhelyezkedésük tükörképe annak. A romos istállót ezúttal is alulnézetből látjuk, a betlehemi csillag ezúttal viszont hiányzik a csillagos égből. Mivel itt a Szent család mögött nem a szabad ég látszik, mint Nicken, hanem az istálló belseje, így a festmény otthonosabb, meghittebb hangulatot áraszt.¹⁶

Bősze János (1913–2013) Jaksa István magántanítványa volt a két háború között, majd csatlakozott a művész festőiskolájához. A II. világháború után Ausztrián keresztül az Egyesült Államokba emigrált, ahol több egyházi megbízást kapott, elsősorban üvegablakok készítését. Ezekben a munkáiban a konstruktivizmust ötvözte a figurális hagyománnyal. A chicagói metodista templom összes üvegablakát összesen hét év alatt készítette el. Táblakép-festészetében megmaradt látványelvű festőnek. Halála előtt a Vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteményének ajándékozta több művét.¹⁷

Steffek Albin: *Pásztorok imádása* – a nicki Szent Anna-templom mennyezetképe, 1954; Steffek Albin: *Pásztorok imádása* – az ostffyasszonyfai Nagyboldogasszony-templom mennyezetképe, 1958; Bősze János: *Jézus születése* – a chicagói Szentháromság-templom üvegablaka, 1960–67

E sorok írója alább látható munkáját a Maribori Nemzetközi Művésztelepen készítette, és a szlovén parlamentben is ki volt állítva.¹⁸ Keletkezésekor a képnek komoly nemzetközi visszhangja volt, mivel épp egy időben készült az osztrák művészetteoretikus, Peter Weibel

15 Aigner Géza fotója

16 Pintér Attila fotója – mek.oszk.hu/14300/14302/14302. doc – letöltve: 2018. 07. 01.

17 Bősze László fotója

18 A két festmény között közel négy évtized telt el.

„Pittura Immedia” kiáltványával. „A 90-es évek festészete tehát egy dialektika eredmény, ahol az egymást követő fázisok: a közvetlenség, a medializáltság, és végül az immediálizáltság. A jelen posztmediális festészetét jelölő IMMEDIA kifejezés tehát a történeti közvetlenség (immediate) és a nem-média (Immedia) közötti ambivalenciaként értelmezendő... A festészet tudatára ébredt annak, hogy működése a kódok körében mozog, és legjobb esetben megkísérelheti, hogy ezen kódok kontrollja alól megszabaduljon. Képek keringése képek körül nem jelenti a világ elvesztését, hanem azt, hogy az emberek számára a művilég alkotott képvilág és a természetben látható világ közötti rivalitás csúcspontjához érkezett. Minden festészet egy modell. Minden festészet először csak a festészet modellje, s csak azután lesz modellje az életnek. A festészet teoretikus művészetté válik. A festészet története, a vizualitás története maga lett az újfestészet eredete. A művészettörténet tehát a kódok egyfajta ready-made-je, amelyet újra lehet értelmezni. A 90-es évek festészete nem övezhető aurával, de történeti értelemben eredetinek nevezhető. Nem tagadja, hogy minden műnek eredete van, mint ahogy minden képnek egy másik kép az előzménye, nem tagadja, hogy minden festői textus egy kontextusban létezik. Megállapíthatjuk, hogy a festészetben a kontextualizált vizualitás elve érvényesül.”¹⁹ A következő évben Robert Primig osztrák képzőművész „Zeitenende” című munkája is foglalkozott a szerző festészetével.²⁰

Piero della Francesca híres festményének, a Jézus születésének egy parafrázisa. A négyzetesre átkomponált mű grisalle technikával készült, a szürkék kicsit barnás-lilás árnyalattal vannak megtörve, a világra születés, a létezésbe való belépés tisztaságát és kegyelmi állapotát fejezi ki.

Kisléghi Nagy Ádám (*1961) a Szombathelyi Székesegyház számára 2003-ra készítette el a Mária életét bemutató négy részes képsorozatát. Ennek második darabja az itt közölt *Pásztorok imádása*. Kisléghi Nagy Ádám a Képzőművészeti Főiskolán Nagy Gábor és Sváby Lajos növendéke volt, a diploma megszerzése után telepedett le Vas megyében, előbb egy rövid ideig Körmenden, majd Szőcén, legvégül Oszkón alakított ki magának műtermet. Vas megyei időszakában teljesedett ki a rá jellemző, a klasszikus európai szakrális művészet hagyományaira épülő újfigurális festészete. Eddigi pályája koronájának tekinthető a szombathelyi megbízás, az egyenként közel 16 négyzetméteres képekből álló olajfestmény-ciklus. Mind a négy alkotáshoz modelleket használt; kompozícióit élőképszerűen állította be, és azok alapján készített először rajz-, majd színvázlatokat. [A „Pásztorok imádása” képnél pl. Ozsvári Csaba (1963–2009) Magyar Örökség-díjas ötvösművész is a modellje volt, akinek Dr. Márfi Gyula veszprémi érsek indította el a boldoggáavatási eljárását.]

Kisléghi Nagy Ádám festészetére Caravaggio és a Caravaggio-iskola volt nagy hatással, annak a drámai fény-árnyék kezelése, illetve a durva hétköznapi valóság bevonása a szakrális művészetbe. Egy 1995-ös kőszegi konferencián (*Szent művészet – gyógyító művészet*) fogalmazta meg először a később híressé vált ars poeticáját. „Ars Sacra: szent művészet, mert a művészet szent. Nem profán, nem öncél, nem geg. A művészet törvény, de nem öntörvény. Szent, mert szolgál, mint az angyalok. Mélyről indít ugyan, de felemel, és nem letaszít. A művészet maga a nagyszívűség, sohasem kicsinyes...”²¹ Kisléghi Nagy

19 A Károlyi Zsigmond által fordított, az eredetileg a *Balkonban* megjelent (Festészet a '90-es években a medializált és a kontextualizált vizualitás között. 1995/5. 16., 21. old. 1995/6. 7–8., 8–12. old.) szöveget a szerző „Interpretációk 1991–2001” című katalógusa idézi. Szombathely, 2001. (A katalógus hátsó, belső borítóján.)

20 PRIMIG, Robert: *Zeitenende* (Textbuch). Villach, 1993. 29. old. – A közölt kép a szerző fotója.

21 LŐRINCZ Zoltán (szerk.): *Szent-művészet, gyógyító művészet*. Artes Salubres könyvek, Szombathely, 1995. 7. old.

Ádám valóban mindig nagyvonalú, egyszerre jellemzi művészetét a széles, színpadias gesztusok alkalmazása és a részletek alapos és alázatos kidolgozása. Ha képesek lennénk kilépni az időből, akkor műveit valóban a barokk nagymesterek remekműveihez mérhetnénk. Eszköz- és színhasználatában, megvilágításban, gesztusaiban, kompozíciós megoldásaiban és végül szárnyalásában abszolút rokon velük. A „Pásztorok imádása” jelenete is akár egy barokk mestermű lehetne.²²

Marosfalvi Antal (*1931) is azok közé a festők közé tartozik, akit mindig is érdekelték a vallásos témák. A „Felzeng a harsona” című képének függőlegesen megnyújtott kvadrátja a születésjelenet égi vonatkozásait hangsúlyozza, kicsit meseillusztráció-szerű atmoszférát teremtve a festményen. József és Mária szinte fészekként öleli körbe a kisdedet és nyújt számára védettséget. A művész a képhez egy kis haikut is költött: „Felzeng a harsona. / Ketten hajolnak fölé: / József - Mária.”²³

Tóth Csaba: *Vágyakozás a tisztaságra*, 1992; Kisléghi Nagy Ádám: *Pásztorok imádása (vázlat)* 2001; Marosfalvi Antal: *Felzeng a harsona*

A szerző másik festménye Pituk József Viktórián (1906–1991) festőművész egy római iskolás hatású színes grafikájának (*Pásztorok imádása*, 1943) az adaptációja. Ugyanolyan istállójelenet, mint Radnóti Kovács Árpádé, a két kompozíció között nagyon sok a hasonlóság; lehet, hogy Radnóti Kovács Árpád látta az egy évvel korábban készült munkát. Ez is egy monokróm átírat, az éjszakai istálló barnái, a gyertyafény meleg okkereivel vegyülnek a képen. A szerző a Szombathelyi Képtárban 2006-ban megrendezett „Hommage à Cézanne” kiállításán szerepelt először, ahol száz József Attila-sornak láthattuk képi megfeleltetését. József Attila képzőművész kortársai a képformálásban, a kompozíciós megoldásokban Cézanne-t vették példaképül. (A festmény természetesen ezúttal is négyzetesre van átkomponálva, az eredeti mű kiegészítésével.²⁴)

22 2005-ben a Szombathelyi Képtárban megrendezett kiállításának az „Újbarokk” címet adta a művész. – A képeket Daniel Estevilla a művészről írt könyve közli. Magyar Napló, Bp., 2014. 6., 170. old.

23 A kép a művész 2014-es kiállításának (Szöllősi Jézus Szíve Plébánia) meghívóján szerepel.

24 Navratil Ferenc fotója. – A szerző 2006-ban ajándékozta a több mint negyven képből álló *Iconostasion* képsorozatát a Szombathelyi Premontrei Gimnáziumnak.

Torjay Valter (*1961) monotípiája a Szent család betlehemi megérkezését ábrázolja, tehát a Jézus születése előtti történet, ennek ellenére bevettük a tanulmányunkba. A festő nagyon kedveli a monotípiát, mivel ebben közvetlenebbül tud kapcsolódni festészeti ideáihoz, a XIX. század végi hangulatfestészethez és szimbolizmushoz. Ez a kisgrafikai technika gyors impressziókra, hangulatrögzítésekre képes. A sokszorosító grafikából adódóan a jeleneteinek ikonográfiája tükröképként átfordul, ezért látjuk jobbról bejönni a képbe a Szent családot, akik épp rátalálnak a rozoga istállóra, ahol majd Mária meg fogja szülni gyermekét. Selma Lagerlöf „Krisztus-legendák” novelláskötetének hangulataira emlékeztet a mű.²⁵

Ugyancsak e dolgozat szerzőjének munkája a Vasszécsenyi (Lipárti) Keresztelő Szent János-templomba készített Betlehem-installáció, ami Rogier van der Weiden híres, Berlinben őrzött „Jézus születése” táblaképének egy sajátos újrafogalmazása. Mária, Jézus és az angyalok kivágott (formázott) rétegelt lemezre vannak festve, míg a Kisjézus egy régi szobor, a bölcső és szalma pedig eredeti anyag. Ez a három különböző minőség egyesül egy vízióvá, egy megidézéssé, egy imitációvá.²⁶

Tóth Csaba: „Irul, pirul Mária, boldogságos kis mama...” – a Szombathelyi Premontrei Gimnázium Iconostasionjának része, 2004; Torjay Valter: Jászol, 2010

HÁROMKIRÁLYOK IMÁDÁSA

Mindig is kedvelték a képzőművészek ezt a jelenetet, amelyben a világról alkotott véleményüket is ki tudták fejezni, mindig is lehetett aktualizálni és a mindenkori mára vonatkoztatni. Ez így volt a XX. században – és a Kádár-korszakban is, ahol az ideológiai karanténok ellenére szalonképesnek számított, illetve megtűrték.

A méltatlanul elfeledett Szokolszky Miklós (1842–1982) a legköltőibb hangú képzőművész volt a vasi képzőművészetnek és a Vasi Műhelynek. Több utalásos, vallási témájú művet (*Ikon portré, Bárány, Györgyök, Szentkút*) is alkotott, illetve a világi tárgyú képeit is

25 A művész fotója

26 Pintér Gábor fotója

különös áhítat szötte át. „Lírai alkat, átéli és átfogalmazza a valóság költészetét, tehát túllép a látvány természetelvű rögzítésén, s arra törekszik, hogy elmélyült közös töprengésre indítsa a nézőt. Ezért festményeit sem a részletek aprólékos kidolgozása, inkább a szándékosan elmosott körvonalak, a tudatosan választott néhány színárnyalat – gyakran a szürke és kék –, a bensőséges hangulat és a külső megjelenítés feszültsége jellemzik. Akár külvárosi részletet, akár szobabelsőt, kisgyermekkel sétáló öreget vagy alvó nőt fest, mindig a lényegre, a kép érzelmi-értelmi töltésére irányítja figyelmünket.”²⁷ Az egykori csoporttárs, Szabó Ernő pedig így emlékezett róla: „A magában hordott tehetség, az állandó tanulás hivatássá nőtt benne... Őszinte, tiszta és igaz ember volt. Rendkívüli tudását és műveltségét nem tudta átadni másoknak, örömet-bánatát képtelen volt megosztani. Képein ezt a hiányt festette le. Sajátos hangulatú minden képe, ugyanakkor minden alkotása önmaga. Vallomások tépelődéseiről, emberszeretetéről, a baráti és a kisközösségi lét fontosságáról.”²⁸

A vasi képzőművészetben ő vetette fel először ezt a témát. Egy álomkép-hatású emléképet látunk. Az alvó anyának háttal álló apa merengve néz ki az ablakon, ahol felködlenek a Háromkirályok árnyai. (Nem tévedésből neveztük Máriát és Józsefet anyának és apának, hisz a leegyszerűsített arcvonások magáé a művészé és feleségéé, ezúttal ők a Szent család.) A Háromkirályok alakjai pár hevenyészett vonallal, folttal, testetlenül vannak ábrázolva. Gulácsy festészetében láthatók ilyen álomképek és víziók.²⁹

Várnai Valéria (1936–2012) pasztellje követi időrendben a sort a témában. Életművében a karácsony témaköre szinte központinak is nevezhető, hisz sok változatban és műfajban örökítette meg. „A karácsony különösen fontos volt számára, erről számtalan festménye tanúskodik.”³⁰ Ezek a művei két csoportra oszthatók, Háromkirály-ábrázolások és karácsonyfás képek. A Háromkirályok képén a figurák nagyon le vannak egyszerűsítve, szinte gyermekrajz-szerűek. Ugyanez a Betlehemi csillagról is elmondható, mégis a képnek összességében katartikus varázsereje van. Várnai Valéria a témát több változatban is megfestette.³¹

Marosfalvi Antal *Háromkirályok* festménye tipikusan áthallásos mű, amibe politikai üzeneteket csomagolt. Az evangéliumokban a Háromkirályok összetartanak, egységes szándék vezérli őket, míg Marosfalvi alakjaiban az önző embert jelenítette meg, mindegyik mást akar, nem vesznek egymásról tudomást. Foltszerű lágy absztrakció, figurális elemekkel kiégyesítve és felruházva.³²

Várnai Valéria: *Háromkirályok*, 1975

27 Bertalan Lajos katalógus-előszava. Szombathely, 1974 Savaria Múzeum

28 A kép a szerző digitális fotótárában

29 SZABÓ Ernő: Bor, ecset és fakanál. Szekszárd, 2002. 235–236. old.

30 NAGY Anna: Várnai Valéria. Szombathely, 2013. 59. old. (Híres szombathelyi nők)

31 A képet a művész 2007-es kiállításának (Szombathelyi Képtár) katalógusa közli.

32 A művész szóbeli közlése a kép tartalmáról. A képet közli GÁL József: Marosfalvi – Életút képben, írásban című kiadványa, Szombathely, 2001.

Várnai Valéria karácsonyi üdvözlőlapja egy a sok közül, amiket Advent idején készíteni szokott, és amelyeket elküldött barátainak, rokonainak. A kis méret és a pasztell technika eleve körülhatárolta az eszköztárát, ami persze nem különbözik az általa megszokottan használtaktól. Várnai Valéria a pasztellel mindig varázsolt. Egy ars poeticájában így vallott erről: „A munkához nagy-nagy magányra van szükségem, s ezt a zavartalan egyedüllétet, háborítatlan nyugalmat nehéz megteremteni, kívánni.”³³

E sorok írójának ezzel a képével indult a képinterpretációs korszaka. Az ezredfordulóra fogalmazódott meg benne, hogy a korábbi korok kép-hierarchiáját végleg leváltó kép-demokrácia új kihívást jelent a képzőművészetben. Az új vizuális médiumok képáradatában, már-már képdiktatúrájában a régi típusú képkalkotás nem veheti fel a versenyt. „Aki kardot ragad, az kard által vész el.” (Mt.26,52) Ennek következtében tehát egy leegyszerűsített, lehalkított képiség kialakítására törekedett a szerző a 90-es évek elején. Ehhez visszatért az általa már korábban is használt négyzetes képformához, a képmezőbe pedig saját képkalkotási metódus helyett egy képidézetet emelt, azt négyzetesre alakítva át. Végül a vízszintes tengelybe egy latin szót, fogalmat írt. Ebben az új képiségben az eredeti kép a ráfestett fogalommal új tartalmat, gondolatot, érzést vált ki a nézőben, amit a képcím még egy konkrétabb irányba terel. „Képirás, – példabeszéd, – parafrázis vagy plágium? Döntse el ki-ki maga” – ahogy egy akkori ars poeticában megfogalmazta. Jézus születése tehát egy kezdet, egy új időszámítás. Nyitánya a kereszténységnek, a világ értelmezésének egy mindig megújuló, isteni dimenziója.³⁴

Kondor János (*1957) több vallásos tárgyú képet (*Angyali üdvözlés I–III, Korpusz kol-lázs*) is festett az utóbbi időben, melyek a figurativitás és a nonfiguráció határán mozognak. A „Vándorok érkezése” olajfestménye hozzájuk képest azonban sokkal hagyományosabb megközelítésű. Fontos eleme a motívumismétlés, a három fél-alak egymást takaró ritmusát, az arcprofilok hasonló szándékú ismétlése nyomatékosítja. A kezek kiemelése, dramaturgiája csak még fokozza ezt a hatást.³⁵

Várnai Valéria: *Háromkirályok* (karácsonyi üdvözlőlap) 1983; Tóth Csaba: *Metafora*, 1991;
Kondor János: *Vándorok érkezése*

A Sárvárról elszármazott Mészáros László (1946–2013) festményei késő-reneszánsz, barokk ábrázolásokat idéznek. Különösen az ikonográfia előképek, kompozíciók használa-

33 SZELESTEY László: Beszélgetések Várnai Valéria festőművésszel. Szombathely, Vasi Propagandista, 1985/12. 142. old. – A kép Székely Anikó fotója.

34 Három újfigurális művész (Kecskés Miklós, Kisléghy Nagy Ádám, Tóth Csaba). Szombathely, 1993. Médium Galéria (Szombathely) katalógusa, Rosta József fotója

35 A képet a művész 2007-ben megjelent katalógusa közli (15. old.).

tában és a figurák drapériavetésében láthatjuk mindezt. Mészáros László romantikus karakterű művész volt, lobogó lelkesedéssel tudott témáival azonosulni. Ugyanakkor rapszodikus is volt, szerette a túlzásokat, a drámai hatások fokozását, szín- és tónuskontrasztokban is. Mindkét képén öreg, élettapasztalattal rendelkező bölcsek a Háromkirályok. (Itt valóban egymásba mosódnak a bölcsek és királyok.) Magukban őrzött tudásuk kiül az arcukra, beszédek a mozdulataik is, így ez a bölcsesség átragad a nézőre is. Mészáros László képeinek színvilága egyértelműen Rembrandttól és a XVII. századi németalföldi festészetből inspirálódik. Murális munkássága is jelentős a művésznek, Vas megyében is több található.³⁶

Mészáros László: Háromkirályok – két kép

Torjay Valter a „Háromkirályok” jelenetnek a hangulatát ragadta meg. A téli havas alkonyatban három homályos, ködlő alak poroszkal a „napszentület” felé. Felettük a felhők közt egy amorf foltban átsejlik a betlehemi csillag fénye. A kékek, lilák, narancsok és rózsaszínek színharmoníája különös hatást kelt a nézőben. (2010-ben egy másik változatban is megfestette a képet.³⁷)

Hans Joachim Kersten (1921–2012) az ezredfordulón kapcsolódott be a Vas megyei képzőművészeti életbe a Németországból Rumban letelepedő Solymosi-Thurzó Verával (1925–2016) együtt. Hans Joachim Kersten valójában fotográfus, haditudósítóként végigfotózta a II. világháború keleti hadszínterét, ebből a hatalmas, dokumentumértékű anyagból Rumban nyílt kiállítása, amit e sorok írója nyitott meg. Grafikával csak az utóbbi időben foglalkozott intenzívebben. Karácsonyi képeslapja a középkori képírások ábrázolási hagyományához nyúlik vissza, amikor a képírás a Szentírás ábrázolását jelentette. Egymás alatti két sorban látjuk az eseményeket, hierarchikus léptékben, ahol az angyal, mint égi lény sokkal nagyobb, mint az összes földi szereplő. A grafika stílusa a száz évvel ezelőtti német expresszionistákra emlékeztet. Hans Joachim Kerstennek halála előtt, utolsó kiállítása a sárvári várban volt.³⁸

A celldömölki Németh Gyula (*1950) csont- és fafaragó a Népművészet Ifjú Mestereként (1977) és a Népművészet Mestereként (2009) nyúlt a Háromkirályok témához a *Csényei betlehemén*. A Velei Népművészeti Stúdió alapítója (1975) és Cziffra-ösztöndíjas (1983) alkotó ebben a munkájában ötvözi a grand art és a népművészet formavilágát, mo-

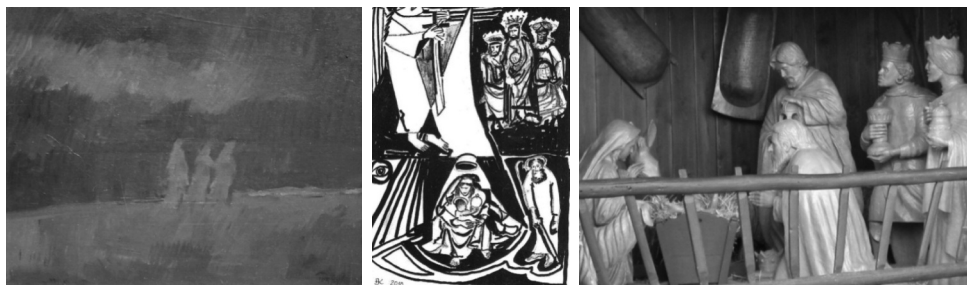
36 A képeket Kondora Zita „Mészáros László élete és művészete” című szakdolgozata (Szombathely, 2009) közli (36, 39. old.) Mindkét kép magántulajdonban van.

37 A művész fotója

38 A grafika a művész 2010-es kiállításának (Szombathelyi Képtár) meghívóján szerepelt.

tívumkészletét. Népi kézműves tárgyak (bölcső, fateknők, szekéroidal) ready-made-ként veszik körül a jelenetet. Németh Gyula hitvalló művész, egy interjúban így fogalmaz: „Nem az enyém az érdem, én ezt onnan felülről kaptam.”³⁹

A „fülkeforradalom” és az azt követő második Orbán-kormány után indult meg a valódi rendszerváltás hazánkban, ami ösztönzőleg hatott a hazai Betlehem-építésekre. Ettől az időtől kezdve Advent idején egymás után kerültek településeink köztereire ezek a Betlehemek. Régiókban ezek közül emelkedik ki Németh Gyula csényei Betleheme. A klasszikus Betlehemek hagyományát követi, amennyiben a Jézus születését és a Háromkirályok imádatát egy jelenetben ábrázolja. Így láthatunk abban bárányt vivő pásztort, ökröt, szamarat és hódoló királyokat. Németh Gyula ezt a művét profi szobrászként készítette el, szinte a korai reneszánsz szobrászok örököséként lép fel.⁴⁰

Torjay Valter: Háromkirályok, 2002; Hans Joachim Kersten: Háromkirályok, 2010; Németh Gyula: Csényei Betlehem, 2012

KARÁCSONYI ENTERIŐRÖK ÉS CSENDÉLETEK

Mint már utaltunk rá, ezek a képtípusok legújabb kori eredetűek, összefüggnek a karácsonyfa-állítás népszokásának széles körű elterjedésével. A karácsonyfa, mint életfa-jelkép a Kisjézus jászlából ered. (Gyakran még ma is megtaláljuk Őt kis változatban a karácsonyfák alatt, az ajándékok között.) Ő az életet adó, életet tápláló titokzatos erő.

A sárvári Németh József (1904–1971) a tájképben és a portréban Gottesmann Alfréd (1872–1964) nyomdokain járt, a Nagybányát járt mestertől azonban enteriőr képet nem ismerünk. A megközelítésben azonban van valami hasonló a Németh József tájképeihez, portréihoz, mégpedig az egyszerűség, a természetesség keresése és meglátása. Semmi öncélú látványosság, csak az önmagáért való létezés szépségének a visszaadása. Az ebből fakadó költőiség ennek a munkájának is az erénye. Már túl vagyunk a Szentestén, azonban annak ünnepélyességét a következő nap is megőrzi. A fa alatt már nincsenek ajándékok, szinte árva magányában ábrázolja azt a művész.⁴¹

Mészáros József (1925–1979) csendélete egy szegényesebb karácsonyt idéz, ahol még fára sem telik a családnak, csak pár fenyőágra, amit vázába tesznek, és egy-két szaloncu-

39 NÉMETH Gyula: Útjaim a Velemi Alkotóműhelytől Franciaországba. In: *Vasi Szemle*, 2012/3. 273–285. old.

40 A kép forrása: <https://csenye.hu/hu/latnivalok/betlehem1/> – letöltve: 2018. 07. 01.

41 Torjay Valter fotója

korral feldíszítenek. Egyedül a kép jobb sarkát kitöltő festményrészlet utal arra, hogy mindez a művész lakása, otthona. Mészáros József leginkább a tájképet szerette, de életképei és csendéletei is nagyon személyesek, ő „a város peremén” élők festője volt, több képe József Attila-illusztrációnak is beillene, az együttérzés, a szegényekkel való azonosulás mindkettjük sajátja volt.⁴²

V. Tóth László (1930–2001) enteriőrje egy városi karácsony emlékét őrzi. Kollegiális, jó barátság fűzte Mészáros Józsefhez. Együtt járták a Képzőművészeti Főiskolát, együtt tértek vissza közös szülővárosukba. V. Tóth László festészete azonban sokkal színe-
sebb, valódi kolorista volt ő. Dekoratívabb is volt látásmódja Mészároshoz képest, ecsetkezelése konstruktívabb, építkezőbb. Ezt a képet még első, Petőfi Sándor utcai műtermes lakásában festette, amin mesterének, Kmetty Jánosnak is a hatása felismerhető (a Cézanne-i képépítkezés és a Matisse-i színforradalom). Mészáros József festményéhez hasonlóan, ennek a képnek is két pólusa van: a karácsonyfán kívül itt egy virág képezi a másik motívumot. A szoba ablakán kilátunk a havas városra, ami hasonló Mészáros ’kép a képben’ megoldásához. Valószínű, egy időben készült a két festmény.⁴³

Németh József: Karácsonyfa, 1960 k.

V. Tóth László pasztellje már későbbi alkotás, a Gagarin úti műtermében készült. Ezúttal egy fonott kosár és ónémet támlás szék vetekedik a karácsonyfa motívummal az enteriőr képen. Oldottabb, posztimpresszionistább ez a munkája. Az ünnep meghittsége azonban itt is megfigyelhető.⁴⁴

Már utaltunk rá, hogy Várnai Valéria másik kedves témája a karácsonyfa. „Karácsonyi képeimből kamara kiállítást tudnék rendezni. Szívesen festek karácsonyfákat. Ilyenkor úgy érzem, éppen most akasztom föl a díszeket, szaloncukrokat.”⁴⁵ A cím is utal rá: a kép a gyermekkor karácsonyát idézi meg, az akkor kapott kis fonott fotelt, a játék babakocsit, a József Attila-i „minden arányosan hozzám...” világát. Ezekhez a tárgyakhoz képest milyen óriás a karácsonyfa, a csúcását nem is látjuk. A rongyszőnyeg lilás rózsaszíne a karácsonyfa kékeszöldjével komplementer harmóniát képeznek. Várnai Valéria másik műve is egy karácsonyi emlék, egy falusi karácsony.⁴⁶

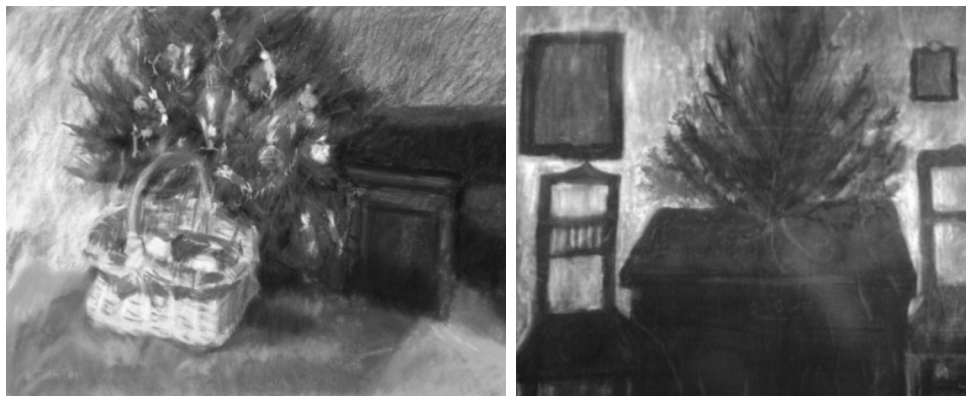
42 A kép először az 1974-es Tavaszi Tárlaton szerepelt, annak katalógusa is közölte. Székely Anikó fotója

43 A kép a szerző digitális fotótárában

44 A kép a Vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteményében – Drimmer László fotója

45 GÁL József: „Soha nem akartam korszerűnek látszani” (Beszélgetés Várnai Valéria festőművésszel). In: *Vasi Szemle*, 2008/1. 81. old.

46 Székely Anikó fotói

V. Tóth László: *Karácsony*, 1991; Várnai Valéria: *Falusi karácsony*

Várnai Valéria karácsonyi szobabelsője egy magasabb, emelkedettebb nézőpontból ábrázolja a meleg színekkel megjelenített teret. Az ablakból beömlő fény mindent eláraszt, a téli napfordulóra, a fény győzelmére utalva ezzel.⁴⁷

Pozsonyi Jánosnak (1933–2008) a Vasi Műhely (Vasi Fiatal Képzőművészek Csoportja) alapító tagjának munkássága két nagyobb egységre osztható, a kettőt egy önkéntes, nyilvánosságtól való visszavonulás választja el. Ez a műve az utóbbi korszakában készült, amire egy felszabadult, oldott gesztusfestészeti formanyelv jellemző. Az itt bemutatott művén a karácsonyfa élménye absztrakt eszközökkel (csurgatás, fröcskölés) van megjelenítve, és annak ellenére képes visszaadni az élményt, hogy semmi tárgyias motívummal nem él. A kékesfehér gesztusok a telet, míg a színes pont- és folt-kavalkád a karácsonyfa csillogását idézik meg. A kép felső mezejének közepén a derengő fényes folt pedig a betlehemi csillag asszociációját kelti a nézőben.⁴⁸

Sztranyák Zsófia (*1988) a Nyugat-magyarországi Egyetem Képi ábrázolás szakán készítette ezt a pasztellcsendéletét. Valójában egy órai tanulmányról van szó, ennek ellenére a háttér arany drapériájának vibráló, foltszerű kezelésével meg tudja jeleníteni az ünnep varázsát. A gyertya fénye a téli napfordulókör bekövetkező fény-újjaszületést jelképezi.⁴⁹

Torjay Valter festménye időben a legkésőbbi alkotás, ami ebben a tanulmányban szerepel. Impresszionisztikus a képkivágás, amit abból is láthatunk, hogy az előtérben lévő szék-háttámla kicsit beletakar a karácsonyfataratóba. A háttérben egy koloniál szekrénysor egy módosabb karácsonyi idillre utal. (A már említett Csók István: *Züü karácsonya* képhez hasonlóan, csak egy jó évszázaddal később.) A képkivágás ellenére a művészre jellemző új-tárgyiasság a festmény fő jellemzője.⁵⁰

47 A kép a 2003-as Karácsonyi Tárlat (Művelődési és Sportház) meghívóján szerepelt.

48 A kép a 2003-as Karácsonyi Tárlat (Művelődési és Sportház) meghívóján szerepelt.

49 A szerző fotója

50 A művész fotója

Várnai Valéria: Karácsonyi szobabelső; Sztranyák Zsófia: Karácsonyi csendélet;
Torjay Valter: Karácsonyfa a műteremben, 2018

Marosits József (1950–2018) képversét külön kell tárgyalni, mivel a képvers a képzőművészet és a költészet határmezsgyéjén található. A Képzőművészeti Főiskolára járó Nagy László gyakran élt ezzel a műfajjal. Marosits Józsefet költőként és képzőművészként is foglalkoztatta a karácsony. Egy későbbi versében így ír róla: „Havat idéz, / naptól szikrázó csúcsokat, / ahol az árnyék megbújhat, / s ahol az égen / hideg-kéken a fagy ragyog, / mint sejtelmes angyalok, / melyek szállnak, / repdesnek játszva, szertelen, / s dalt pengetnek a lelkemen, / égi zenét, / gyermekien csendülő dalt – / hallod? – a »mennyből az angyalt«?”⁵¹

KARÁCSONYI ÉLETKÉPEK ÉS TÁJKÉPEK

A Háromkirályok képtípushoz hasonlóan ebben is rengeteg rejtett üzenettel, kódolt mondanivalóval találkozhatunk. Sokszor szinte csak apropó vagy ürügy a téma, sokkal fontosabb a benne elrejtett tartalom, különösen azóta, mióta a fogalmiság átvette a vezető szerepet a képzőművészetben.

Radnainé Bauer Erzsébet (1897–1976) nevét sokszor nem írták le mostanában Vas megyében, különösen nem képzőművésze-

KARÁCSONY BÉKÉJE

Ó
BÉKE
REMÉNY
TISZTA ÉKE
SZÍVÜNK
ÉKESSÉGE
VÁNDOROK ÚTJÁN
LELKÜNK ALAGÚTJÁN
VILÁGÍTÓ
FÁKLYA
SZERETET VIRÁGA
CSENGETTYŰ AZ ÉJBEN
NAPUNK
VERŐFÉNYBEN
MAGUNKBAN HORDOTT CSODA
TÜNDÖKLŐ KRISTÁLYPALOTA
GYEREKEK
TÜNDÉR NEVETÉSE
BÚZATÁBLÁK ARANYLÓ TERMÉSE
SZERETŐNK SZERELMES SUTTOGÁSA
HARANGOK
MAGASZTOS KONGÁSA
KARÁCSONY FEHÉR HAVAZÁSA
CSILLAGOK SZÜNTELEN CSOBOGÁSA
KÁLYHÁINK SZIKRÁZÓ DURUZSOLÁSA
ÖRÖKKÉ
MARADJ
VELÜNK

Marosits József: Karácsony békéje (képvers)

51 A *Karácsony békéje* vers a művész az „Angyal hívása” című kötetében jelent meg – Szombathely, 2000. 71. old. –, míg az idézett „Magányos karácsony” című verse a „Tárgyak a térben” verseskötetében. Szombathely, 2007, 136. old.

tével kapcsolatban. Ezért kicsit bővebben foglalkozunk életével. „Iskoláit Bécsben és Reichenauban végezte. 1920-ban a budapesti Képzőművészeti Akadémián Bosznay és Edvi Illés Aladár növendéke lett. Diplomát 1924-ben nyert. Első kiállítása 1922-ben Besenyőnél tartott ifjúsági kiállításon volt, ahol két ifjúsági díjat nyert. 1925 óta állandó kiállítója a Múcsarnoknak, 1926-ban a Nemzeti Szalon egyházművészeti kiállításán a Gellérthegyi Barlangtemplom oltárkép pályázatán vett részt, melyen kitűnő elismerésben részesült. 1926-ban a Nemzeti Szalon 70-ik tavaszi tárlatán, egy portré tanulmányfejjel és egy önarcképpel, 1929-ben Szent Ferenc tanulmányával keltett feltűnést. Dolgozik grafikában és rézkarcban is. Nagyobb utazást tett Olaszországban és Ausztriában... 1924-ben férjhez ment Radnai Rezső festőművész tanárhoz.”⁵² „... a vasi piktúra nagy értékekkel gazdagodott, mert Szombathelyre került a Radnai-Bauer művészpár, akiknek művei a Szépművészeti Múzeumban is otthonosak.”⁵³

Radnainé Bauer Erzsébet tagja volt a Kupetzky Társaságnak és a Szent Márton Céhnek is, a harmincas évek közepétől a negyvenes évek közepéig meghatározó személyisége volt a szombathelyi képzőművészeti életnek. Ő tervezte a Martineum Nyomdának a Szombathelyi Papi Kölcsökönkönyvtár emblémait, exlibriseket rajzolt, ő készítette a Szent Quirinus vértanúságát ábrázoló szentkép-grafikákat, könyveket (köztük sajátjait is: *Egy csillagász bagoly története*, *Egyszer Háború volt*, *Mesék az erdőből* – 1943) illusztrált. Szombathelyen egy ideig a herényi Gothard-kastélyt bérelték, majd a belvárosban a Gyöngyös-parton volt műtermes lakásuk. Közeli kapcsolatba került a Tanán élő báró Ambrózy Terézzel és bátyjával, gróf Ambrózy-Migazzi Istvánnal, utóbbiról több képet is festett. Az „Állatok karácsonya” című színezett rajzán pedig az erdő tündérének alakjában a szent életű, karitatív tevékenységéről ismert Ambrózy Terézt örökítette meg.⁵⁴

„Radnainé Bauer Erzsébet könyvének környezete az erdő. Fenyők, tölgyek és vén gesztenyefák között egérkék, sündisznócskák, mókusok, őzek és bölcs baglyok járnak-kelnek körülöttünk, mintha csak emberek lennének, és sorsukat figyelve azon vesszük magunkat észre, hogy – gyerekek lettünk. És ez nagyon jó érzés, mert így ösztönösebben élhetjük újra mindazt, amit oly régen elfelejtettünk: az egyszerűséget, tisztaságot és az őszinteséget. Érezzük, hogy az írónak mennyire igaza van abban, hogy ha fizikai és szellemi korlátokkal, szándékkal választjuk el magunkat a természet ősi forrásától – bizony nem leszünk boldogabbak! Az erdő csendjében, a fák és állatok csodálatos egységében akaratlanul is az ember és természet harmóniájának szükségére ismerünk rá, arra a harmóniára, ami talán éppen annyira hiányzik a mának emberéből. A mai élet fullasztó levegőjét emiatt érezzük oly elviselhetetlennek és fojtogatónak, mert hiányzik – nem körülöttünk, hanem bennünk! – a szeretet és a megértés összhangja! Békét és örömet ezért jó kapni, legalább – mesében. Ezt tanítja nekünk – Bauer Erzsébet könyve.”⁵⁵ Ennek a könyvének az előszavában írja: „*Ha eljöttök velem az erdőbe, / Halkan járva, a csendben figyelve / Meglátjátok a jó Isten művét / És halljátok a természet szívét. / Könyvemmel mást én nem akarok, / Csak azt, hogy megszeressétek, mit Ő alkotott!*”⁵⁶

52 BOZZAY Margit (szerk.): Magyar Asszonyok Lexikona. Bp., 1931. 771–772. old.

53 NN.: Megnyílt a Radnai-Bauer művészpár kiállítása. In: *Hír*. Szombathely, 1934. 03. 27.

54 A szerző fotója. Lásd még: CSÁNY Péter – TÓTH Csaba: Ambrózy Teréz. Szombathely, 2012. (Híres szombathelyi nők).

55 GOTHARD István: Szeretet a mesében (Gondolatok Radnainé Bauer Erzsébet mesekönyvéről). In: *Írott Kő*, 1943/11. 13. old.

56 RADNAINÉ BAUER Erzsébet: *Mesék az erdőből*. Szombathely, 1934. 3. old. – A közölt meseillusztráció is innét van. A könyvet 2016-ban újra kiadták az eredeti illusztrációkkal! 2016-ban Finta Sándor „Egy év az erdőben” mesekönyvét és Székely László „Bodri és társai” mesekönyveit is újra kiadták, amiket szintén Bauer Erzsébet illusztrált.

Mesekönyvei kapcsán méltán vált híressé saját korában, Beatrix Potterhez (1866–1943) hasonlóan akár világhírt is elérhetett volna, ha a sors nem oly mostoha vele. A II. világháború után férjével együtt az USA-ba emigráltak, miután itt teljesen kisémmizték őket. Mindketten Cleveland-ben hunytak el.

Pogány Géza (1927–2001) Burghardt Rezső és Bernáth Aurél tanítványa volt a Képzőművészeti Főiskolán, Szombathelyhez való kötődését élete végéig megőrizte: „... a gyermekkor és ifjúkor szinte valamennyi emléke Szombathelyhez fűz. A gyermekkor emlékei, amelyek mindenki számára a legkedvesebbek lesznek az évek múlásával. A régi telek, a csengetős szánokkal, a korcsolyapálya a Perint partján a gőzgéppel, mely a vizet nyomta a jég alá. A melegedőben a forralt bor párázó illata, a deszkapallókon dobogó korcsolyák zaja elvegyülve a megafonnal felerősített nyikorgó gramofonkeringőkkel... Ott teltek az akkor hosszúnak tűnő iskolaévek, melyek derűjét hamarosan felváltották a – súlyosabb évei. A Képzőművészeti Főiskola után nehéz esztendőket következtek...”⁵⁷ Hasonló emléket idéz meg az 1956 karácsonyan készült családi idill, édesapjával, Csebi Pogány Aladár (1889–1970) festőművésszel és édesanyjával, amint szobájukban leülnek a karácsonyfa mellé, és elmerengnek az időn, az akkori időn. „...Ahol nem csillog a karácsony. / Nincsen aranydió a fákon, / Nincs más, csak fagy, didergés, éhség. / Mondd el nekik, úgy, hogy megértsék. / Szólj hangosan az éjszakából: / Angyal, vigyél hírt a csodáról. / Csattogtasd szaporán a szárnyad, / Repülj, suhogj, mert nagyon várnak. / Ne beszélj nekik a világról, / Ahol, most gyertyafény világol, / Meleg házakban terül asztal, / A pap ékes szóval vigasztal, /

Bauer Erzsébet: Karácsony (meseillusztráció) 1943;
Pogány Géza: Karácsony, 1956

Selyempapír zizeg, ajándék, / Bölcs szó fontolgat, okos szándék. / Csillagszóró villog a fákról: / Angyal, te beszélj a csodáról. / Mondd el, mert ez a világ csodája: / Egy szegény nép karácsonyfája / A Csendes Éjben égni kezdett – / És sokan vetnek most keresztet. / Földrészek népe nézi, nézi, / Egyik érti, másik nem érti. / Fejük csóválják, sok ez, soknak. / Imádkoznak vagy iszonyodnak, / Mert más lóg a fákon, nem cukorkák: / Népek Krisztusa Magyarországon.”⁵⁸

Várnai Valéria „Mennyből az angyalok” festménye életkép lehetne, ha a képen látható angyalok élő személyek volnának, de azokat a festő képzelete hozta életre, akik Szenteste halk szárnyuhogásaikkal betöltik a feldíszített karácsonyfavál a gyermekektől még elzárt szobát. A festő a gyermeki lélek elképzeléseit örökíti meg, ugyancsak gyermeki bájjal és tisztasággal.⁵⁹

57 Pogány Géza szombathelyi kiállításának (Képcsarnok – Derkovits Gyula Terem) katalógusából, 1979. A kép forrása: <http://poganygeza.hu/index.php?page=2> – letöltve: 2018. 07. 01.

58 MÁRAI Sándor: Mennyből az angyal

59 A képet Nagy Anna Várnai Valériáról írt könyve (Híres szombathelyi nők) közli (58. old.).

Várnai Valériának a „Havas karácsony” című műve idézi meg leginkább Gulácsy Lajos álomvilágát, különösen a mesés Nakonxipánt (*Nakonxipánban hull a hó – 1910 körül*). Itt is óriáspelyhekben havazik, a város épülettömbjeit szinte csak sejteni lehet e hó-függöny mögött.⁶⁰ „Nem való ez, nem is álom”, ahogy József Attila írja a „Költőnk és kora” című versében.

Várnai Valériának „Egy régi karácsony” című pasztellképe oly módon kitágított enteriőr, hogy már tájképnek kell neveznünk. Egy városi belső udvaron felállított karácsonyfát látunk, enyhe hószitálásban. A háttérben a világító ablakok rasztere és a kétoldalt árválkodó fák kicsit sematikusnak hatnak. A karácsonyfa is kevés eszközzel van megjelenítve. A fa tetején lévő glóriás, szárnyas angyal viszont a bordó-lilás sötét háttérből ragyogva emelkedik ki. Ő vigyáz a Szenteste csöndjére.⁶¹

A közeli barát, Geszler Mária így írt a művésze: „Lélegzetelállító természetességgel festő – festő, lírai, franciás-elegáns és drámai... Várnai Valéria fest, semmilyen irányzathoz, iskolához nem kapcsolódóan... Egy egész élet művészete és tragédiája nyílik ki, hoz gyümölcsöket, pompázik, hervad, törik és enyész el... A művészt már negyven éve ismerem, különböző alkotói korszakait, életkörülményeit, sorsát, kertjét és a kis ház szobáit, melyben él. A Kert Zöldje, de a szobák, a plüssel behúzott régi bútorok, hímzett díványpárnák, a lámpa fénye, a ruhásszekrény Vörösek. A sarokban karosszék, a Mama őrzött helye. Ebből a közegből nő ki a művészet, kolorista festészet, ahol a színek szívdobogva élnek, a kompozíciós elvek változnak, de a színek varázsa a késői impresszionistákhoz kapcsolja... Korai művei kemény kontúrokkal, objektívebb látásmóddal, csendéletek, szobabelsők, mint Nagy Balogh, csak a lavór, a kisszék, a lámpa magányos fényei... filozófia, költészet, dráma és tragédia színes sztaniolpapiros virágcsokorba bújtatva, így rejti életét, gondolatait, véleményét és sorsát képei rengeteg remény Zöldjébe Várnai Valéria festőművész...”⁶²

Várnai Valéria: Mennyből az angyalok; Várnai Valéria: Havas Karácsony; Várnai Valéria: Karácsony

Várnai Valéria másik képe egy homályos régi karácsonyi emlék felidézése. Pogány Géza festményéhez hasonlóan a karácsonyfa mellett egy öreg fotelben mereng az ünnepről az idős nagymama. A lila-zöld szín pár ezúttal fontos eleme a képnek, a nagymama karosszékének vörös bársonya ívesen körülöleli a figurát. A szoba enteriőre, a szőnyeg, tükör, kerek kis asztalka régi történeteket keltenek életre.⁶³ Várnai Valéria festészetéről írta Kra-

60 Székely Anikó fotója

61 A *Karácsony* képe az 1996-os Karácsonyi Tárlat (Művelődési és Sportház) meghívóján szerepelt.

62 Ennek a kiállításnak és a 2007-es Szombathelyi Képtárban megrendezett kiállítása katalógusának előszavaiból.

63 A képeket közli a művész 1996-os gyűjteményes kiállításának (Művelődési és Sportház) katalógusa.

tochwill Mimi: „A múlt árnyainak finom, fátyolos hangulatvilágát idézik, telve élményeinek legfontosabbjaival, legkedvesebbjeivel és legszebbjeivel. Lehetnek ezek tegnapiak is, de a holnapoknak is ugyanilyen bensőséges ünnepeket tud varázsolni a művész, művei által, az érzékeny lélekkel élő és az életet meghitté varázsolni tudó ember is, befogadva és előhívva hasonló érzelmeket... legyen az egy vacsora emlékem, egy elhagyott épület képem egy szobabelsőhöz fűződő élménye, egy csendélet, egy portré-ábrázolás.”⁶⁴

Pogány Géza karácsonyi idillje emlékeztet leginkább a már többször említett Csók István műre, a Züzü karácsonyára. A karácsonyfa szinte családtaggá válik, szimbolikusan a gyermek Jézus költözik be a családba, ez adja a jelenet meghittségét, intimitását. Valószínű, egy régi karácsonyi fotó ihlette az idős művészt, amit az alapján festett is meg.⁶⁵ Halálakor a művészről Simonné Pável Judit így emlékezett meg: „Elvesztettünk egy kiváló művészt, aki magát vasinak, szombathelyinek vallotta, pedig szülőhelye alig ismerte őt.”⁶⁶

Marosits József szobrai, grafikái gondolat-képletek, nála a karácsony összetettebb valóság, amit már a képversében is megtapasztalhattuk. A „Szegények karácsonya”-szobra szinte Szent Ferenc-i ars poetica. Ilyen együtt-érző megközelítés az elesett emberekkel, a „megalázottak és megszorítottak”-kal ritka jelenség napjaink képzőművészetében, ahol már a szociális érzékenység Derkovits óta ritkán látott fehér holló. Marosits József szobraiból valami különös őserő sugárzik. Ez az árva betlehemi asztalt körülülő, körülszorongó hajléktalanjaiból is árad. A mű tükörszimmetrikus kompozíciója ezt még nyomatékosítja is. Csupán a fenyőfa-koró aszimmetrikus pontja oldja fel mindezt.⁶⁷

Várnai Valéria:
Anyuka karácsonyával

Marosits József másik kisplasztikája a legdrámább karácsony-ábrázolás, amit képzőművész plasztikában megalkotott. Címében egyértelműsít is a művész, itt 1956 magyar karácsonyáról van szó. Márai sorait már idéztük erről a karácsonyról. „Különös ez a karácsonyfa, / Ördög hozta, vagy Angyal hozta – / Kik köntösére kockát vetnek, / Nem tudják, mit cselekszenek, / Csak orrontják, nyílnak, gyanítják / Ennek az éjszakának a titkát, / Mert ez nagyon furcsa karácsony: / A magyar nép lóg most a fákon.”

Marosits meg is jeleníti mindezt, a gyáva akasztásokat, a háborús bűnökként számon tartott, és így soha el nem évülő gyilkosságokat. „A színpadszerűen berendezett térben 5 vörösrézlemezről hajlított emberi figurát, és ugyanennyi akasztófát láthatunk, kettőről már leszedték a holt tetemet, egy még élettelenül lógott a kötél, kettő pedig várta az akasztást. Színpadi kellékként ott volt 1956 attribútuma, a lyukas zászló.”⁶⁸

64 Kratochwill Mimi Várnai Valériáról, megjelent a művész 1996-os gyűjteményes kiállításának katalógusában (Szombathely).

65 A kép forrása: <http://poganygeza.hu/index.php?page=2> – letöltve: 2018. 07. 01.

66 SIMONNÉ PÁVEL Judit: Művészet és filozófia (Meggésett búcsú Pogány Géza festőművésztől). In: *Vas Népe*, 2001. 10. 11., 10. old.

67 A művész fotója

68 TÓTH Csaba: „A gondolat érvényesülésének esélyei egy meghatározott közegben” – Egy életmű félárnyékban (Marosits József) – *Pannon Tükör* 2011/1., 73. old.

Marosits József kisgyermekként átélte a forradalom szombathelyi eseményeit, ami örök és kitörölhetetlen nyomot hagyott benne. A forradalom ötvenedik évfordulóján történt budapesti gyalázatos események felszabadították benne a korábbi gátakat, és kikíváncsozott belőle az addig tudat alá fojtott emlék. Marosits emberi bátorsága, nagysága és művészi szókimondása emeli e művét a legjobbak közé.⁶⁹

Torjay Valter másik monotípiája az éjféλι misék titokzatosságát, misztikusságát ábrázolja. (Gondoljunk csak a hozzá kapcsolódó régi hiedelmekre, Luca székére és a boszorkányokra.) A jobb oldali három sötét árnyalak talán ez is lehetne. A nyitott templomajtón kiáradó fény a Szenteste az Egyház és a liturgia által felerősített fénye, aki magához hív boldog-boldogtalant.

Torjay Valter következő monotípiája egy novellisztikus hangulatkép, hasonlóan más monotípiáihoz. Egy falusi házhoz érkezik meg a karácsony egy magányos vándor alakjában, óvatosan, majdnem félénken lépkedve. Az Esthajnal-csillag vagy Betlehemi csillag megáll a havas háztető felett, belülről, a szobából, annak két kereszt osztású ablakából gyenge fény világol. Bent már várják a Karácsonyt.

*Marosits József: 1956 karácsony, 2006; Torjay Valter: Éjféλι mise, 2012;
Torjay Valter: Karácsonyest az egyszerű kis házban, 2012*

Torjay Valter karácsonyi tájképe pontosan képes rögzíteni a karácsonyest várakozásának hangulatát. Az ünnep szépségét és örömét már előre vetíti az alkonyi ég színmámora, amiben kékes-lila a hó, narancsban izzik a horizont a kert fái közt, az ég türkizből kobaltkékre vált, a felsők rózsaszín angyalpárnák. Ízig-vérig hangulatfestészet.

Torjay Valter másik festménye egy fátyolosabb, ködösebb, merengő karácsonyestet idéz. A háttérben a kert fái kevésbé konkrétak, szinte egy sötét árnyfüggönyként hatnak. A párás ködben kéklenek. Az udvari karácsonyfa színes izzói kis színes holdakként világítanak, mindegyiknek kis fényudvara is van. A kertet vastag, hallgatag hó takarja. A kép színessége ellenére is karácsony szent csendjéről szól.⁷⁰

Az eddigi, XX. századi Vas megyei képzőművészetről írt tanulmányokban olyan példákat kerestünk, amikben az egész századra jellemző kultúrávesztés (ebben minden korábbi századot felülmúlva) és a modernizmus jegyében fogant kultúra-feladás, valamint a poszt-humanista utópikus ideológiák (kommunizmus, fasizmus, liberalizmus) következtében meg-

69 A művész fotója

70 A művész fotói

valósult kultúracserre drámai folyamatai kevésbé érhetők tetten, a helyi képzőművészetünk identitást hordozó funkciói még nyomaiban fellelhetők és megtalálhatók. Kicsit talán úgy, ahogy az utolsóként közölt Káldy Lajos (*1922) festményén a betlehemezők, akik a rideg télben, fagyban és szélben (poszthumanista ideológiák közegeiben) maguk előtt viszik a templom alakú kis betlehemet. Az öreg pásztor bundájába belekap a szél, testével védi tőle a templom makettjét, a kisbojtár lámpásával keresi a szürkületben az utat, a zord időben kucsmáját szinte az orráig lehúzza, míg a másik pásztor jobb kezével az arcát védi a kopasz fákat is meghajlító kegyetlen szélről. Elszántan és kitartóan haladnak úti céljuk felé, elvinni az örömhírt, a Kisjézus születését az egyszerű földműves emberek közé. Ez a küldetésük és missziójuk.⁷¹

Az itt bemutatott művészek is ilyen Betlehemvívők, ilyen kultúrahordozók, az évezredek „saját kultúránk”⁷² hordozói. Ezért mind az alkotók, mind pedig műveik több figyelmet, megbecsülést érdemelnének, alkotásaik közgyűjteményeinkbe kellene, hogy kerüljenek, és évente legalább egyszer, Advent idején, a nagyközönség számára is elérhetővé válnának. Ne feledjük, Európa és Magyarország kultúrájának bölcsője (egy istálló-i jászol formájában) Betlehemben volt. Utolsó szalmaszálként kapaszkodunk ehhez a jászolbéli lelki matériához.

Torjay Valter: Téli alkony, Karácsony, 2017

A fenti tanulmány képeinek nyomdai előkészítését – miként a szerző több más tanulmánya esetében is – ezúttal is Garas Kálmán fotóművésznek köszönjük. (A szerk.)

71 A kép a szerző digitális fotótárában

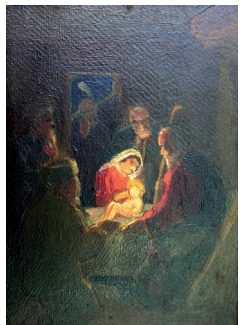
72 „...A hírt vigyétek meg a gyerekeinknek, hogy minket a saját kultúránk illet...” CSEH Tamás –BEREMÉNYI Géza: Kék páviánok (A telihold dalai – 1997)

MAGYAR NYUGAT

TÓTH CSABA: „Ó, FÉNYESSÉGES / Ó, BÉKESSÉGES / Ó, DICSŐSÉGES / KARÁCSONY!”

Steffek Albin: Pásztorok imádása – a dozmati templom mennyezetképe, 1936

Jaks István: Jézus születése

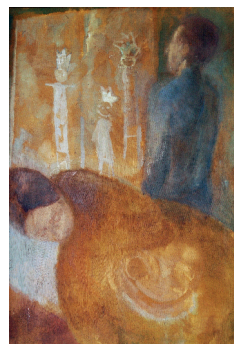
Radnóti Kovács Árpád: Magyar karácsony, 1944

Kisléghi Nagy Ádám: Pásztorok imádása – a szombathelyi székesegyház Mária élete képsorozatának része, 2001

Tóth Csaba: Jézus születése (karácsonyi installáció) – Lipárti Keresztelő Szent János-templom, 2012

Szokolszky Miklós: Háromkirályok, 1974

Marosfalvi Antal: Háromkirályok, 1980

Mészáros József: Karácsonyfa, 1973

VASI SZEMLE

2018. LXXII. ÉVFOLYAM 6. SZÁM

V. Tóth László: Karácsony

*Várnai Valéria:
Gyermekkorom karácsonya*

*Pozsonyi János:
Karácsony, 1995*

*Bauer Erzsébet: Állatok
karácsonya, 1930-as évek*

*Pogány Géza:
Karácsony, 1986*

*Marosits József: Koldusok
karácsonya, 1988–89*

*Torjay Valter:
Kivilágított fenyő, 2017*

Káldy Lajos: Betlehemesek